

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

Jild 3, Son 12/1

2023

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 12/1 (3)-2023

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2023

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакарров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гулнора Абдукаҳхаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Турдиев Бехруз Собирович – фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Бухоро давлат университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАРИ:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси

Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Утемуратов Махмут Ажимуратович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Юсупов Сардорбек Баходирович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳақимов Комил Бахтиярович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби;

Жўраев Шерзод Юлдашевич – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Бабаджанов Атабек Давронбекович – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Раҳматов Элёр Жумабоевич – юридик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Тошкент давлат юридик университети.

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Ҳашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги

педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Тайланова Шоҳида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Василя Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбахор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психология кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодири Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.
Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
масъулияти чекланган жамият.

Таҳририят манзили:

Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил: scienceproblems.uz@gmail.com

Телеграм канал: https://t.me/scienceproblems_uz

МУНДАРИЖА

07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ

<i>Елмуратов Икматулла Гайбуллаевич</i> ҚОРАҚАЛПОҒИСТОНДАГИ БИРИНЧИ ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ ТАРИХИ (1931-1936 ЙИЛЛАР)	12-18
<i>Qitaybekov Azizbek Kenesbek o'g'li</i> QORAQALPOG'ISTONDA HAVO TRANSPORTINING SHAKLLANISHIDA "DOBROLET" AKSIYADORLIK JAMIYATINING O'RNI	19-23
<i>Nawrizbaeva Nurjamal Qudaybergenovna</i> QORAQALPOQLARNING GILAMCHILIGI BILAN BOG'LIQ VA'ZI MAROSIMLAR	24-29
<i>Сайдуллаев Фаррух Умедулло ўғли</i> МУҲАММАД ҲАКИМ ТЕРМИЗИЙНИНГ ЭТНОЛОГИК ВА ЭТНОГРАФИК ТАДҚИҚОТЛАРИ	30-35
<i>Berdiqulov Mirolim Tugalvoyevich</i> ТО'ДА-1 NEOLIT MAKONINING O'ZBEKISTON TOSH DAVRI ARXELOGIYASINI O'RGANISHDAGI O'RNI	36-40
<i>Olimjonova Gulida Olimjon qizi</i> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA DAVLAT VOJXONA XIZMATI ORGANLARI FAOLIYATI ..	41-47
<i>O'ng'alov Lazizbek Amiriddin o'g'li</i> NUROTA TOG' TIZMASINING TOSH DAVRI ARXELOGIYASINING O'RGANILISH TARIXI..	48-53
<i>Rahmonov Faxriddin Shoymardonovich</i> MILLIY DEHQONCHILIK MADANIYATINI ETNO-TARIXIY MANBALARDA AKS ETISHI (JANUBIY O'ZBEKISTON MISOLIDA)	54-58
<i>Tilavboyev Muhammad</i> JIZZAX VOHASIDA OT BILAN BOG'LIQ URF-ODATLAR VA MAROSIMLAR	59-63
<i>To'xtaboyev Xurmatullo Shomirza o'g'li</i> O'ZBEKISTON ILM-FANI RIVOJIDA FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETINING O'RNI (MUSTAQILLIK YILLARI MISOLIDA)	64-68
<i>Рахматиллаев Хасанбой</i> МАРКАЗИЙ ОСИЁНИНГ ҚАДИМГИ ДАВР ЭТНИК ТАРИХИНИ ЁРИТИШДАГИ АЙРИМ МУАММОЛИ МАСАЛАЛАР ВА УСУЛЛАРГА ДОИР	69-74
<i>Qurbonova Manzila Boqiyevna</i> BUXORO VOHASI MILLIY SHIRINLIKLARI VA ICHIMLIKLARI	75-80
<i>Ravshanova Gulora</i> QASHQADARYO VOHASIDA MUNTAZAM QUROLLI HARAKATLAR TA'MINOTI (XX-asrning 20- yillarida)	81-85
<i>Зарипбаев Уснатдин Оракбаевич</i> ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН АССР ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИ	86-90

<i>Baxronov Abdullo Haydar o'gli</i> O'ZBEKISTONDA TOSH DAVRI ARXELOGIYASINI O'RGANISHDA XALQARO EKSPEDISIYALARINING O'RNI	91-95
<i>Maxmatqulov Jasur Isroil o'g'li</i> GIYOHVANDLIKKA QARSHI KURASH MAVZUSINING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI	96-101
<i>Esanova Nilufar</i> O'ZBEKISTON-TURKIYA HAMKORLIGI VA UNING NATIJASI (TO'QIMACHILIK SANOATI MISOLIDA)	102-106
<i>Норбоев Сарвар Қахрамон ўғли</i> АФРОСИЁБДАГИ СЎҒД МУДОФАА ДЕВОРИГА ОИД ТАДҚИҚОТЛАРНИНГ ЎРГАНИЛИШИ (XX АСРНИНГ 50-80-ЙИЛЛАРИ).....	107-111
<i>Эсонов Зиёдбек Юлдашевич</i> ФАРҒОНА ВОДИЙСИ АҲОЛИСИ ТЎҚИМАЧИЛИК ҲУНАРМАНДЧИЛИГИ АНЪАНАЛАРИ	112-117
<i>Tishabayeva Irodaxon Rasulovna</i> 1960-1970 YILLARDA O'ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TARBIYA MUASSASALARI FAOLIYATI	118-124
<i>To'xtamishева Fotima Musurmonovna</i> MUSTAQILLIK YILLARIDA QASHQADARYO VOHASI KASHTADO'ZLIGIDA O'ZGARISHLAR.....	125-132
<i>Sattorov Nurbek</i> SHIMOLIY BAQTRIYA VA ZARAFSHON MINTAQALARIDA DEHQONCHILIK VA CHORVACHILIK MADANIYATI SOHIBLARI ETNOMADANIY ALOQALARINING O'ZBEK XALQI ETNOGENEZI SHAKLLANISHIDAGI O'RNI	133-138
<i>Hazratov Nurali Burxon ug'li</i> QADIMGI KESH VILOYATI HUDUDIDAGI ARXELOGIK YODGORLIKLARINING O'RGANILISH TARIXIDAN	139-144
<i>Mamatqulov Bekzod Sherzovich</i> O'ZBEKISTONDA GAZ-OLTINGUGURT SANOATINING YUZAGA KELISHI VA UNING RIVOJLANISH TARIXI (QASHQADARYO VILOYATI MISOLIDA).....	145-149
<i>Berdiyev Jamshid</i> VOHA JOY NOMLARINING SHAKLLANISHIDA ETNONIMLAR VA PATRONIMLARNING TUTGAN O'RNI	150-155
<i>Djurakulov Sherzod Davronovich</i> SAMARQAND VILOYATI HUDUDIDI TOSH DAVRI ARXELOGIYASINING O'RGANILISHI TARIXI	156-161
<i>Қурбанова Дилрабо Шерипбоевна</i> ПАРЛАМЕНТ ТАРИХИ ВА ТАРИХШУНОСЛИГИ	162-172

<i>Зухриддин Болтаевич Жунаев</i> ХОРАЗМДА РЕСПУБЛИКА ТУЗУМИ: ЮТУҚЛАР ВА МУАММОЛАР (1920-1924 йиллар)	173-181
<i>Mamadiev Voxodir Bobojonovich</i> QASHQADARYO MUZEYIDAGI NODIR OSTODON	182-186
<i>Norqo'chqarov Xushvaqt Eshnazarovich</i> AFG'ONISTONDA O'ZBEK TILINING QONUNIY ASOSLANISHI, O'ZBEKLAR IJTIMOIIY-MADANIY HAYOTIDAGI O'RNI (XX ASR – XXI ASR BOSHLARI)	187-197
<i>Ибрагимов Рахмон Зиёдуллаевич</i> ТОШКЕНТ ВОҲАСИ СЎНГГИ БРОНЗА ДАВРИ ТАРИХИ ТИЗИМИДА: ДАФН УДУМИ ВА МИГРАЦИЯ МАСАЛАЛАРИ	198-203
<i>Азаматова Гулмира Байирбековна</i> ОДАМ САВДОСИГА УЧРАГАН МИГРАНТ ХОТИН-ҚИЗЛАР ҲАҚИДА БАЎЗИ МУЛОҲАЗАЛАР	204-208
<i>Tishabayeva Iroдахon Rasulovna</i> 1960-1970 YILLARDA O'ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TARBIYA MUASSASALARI FAOLIYATI	209-215
08.00.00 – ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ	
<i>Ostonokulov Azamat Abdulkarimovich, Inoyatov Mardonbek Mo'min o'g'li</i> DAVLAT SEKTORIDA ICHKI AUDITNING XALQARO STANDARTLARI	216-226
<i>Kurbaniyazov Shaxzodbek Karimovich</i> O'ZBEKISTONDA KORPORATIV BOSHQARUV TASHKILIIY- IQTISODIY MEKANIZMI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING NAZARIY VA USLUBIY ASOSLARI	227-232
<i>Отабеков Отажон Ғайрат ўғли</i> ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ОПТИМАЛ СОЛИҚ ЮКИ ВА ИҚТИСОДИЙ ЎСИШ МАСАЛАЛАРИ	233-243
<i>Шакирова Фароғат Болтаевна</i> ИННОВАЦИОН ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА БАҲОЛАШ ИНДИКАТОРЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ	244-255
<i>Мамбетназаров Бахыт Бисенбаевич</i> ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕТЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ	256-263
<i>Jumaniyazova Ro'za Quvondiq qizi</i> TURIZM INFRATUZILMASI TUSHUNCHASI VA UNING O'ZIGA XOS JIHATLARI	264-269
<i>Matniyozov Murodjon Rajabbayevich</i> DESTINATSIYA IMIDJINI SHAKLLANTIRISHDA TURISTLARNING SODIQLIGI VA QONIQLASHINING AHAMIYATI	270-278

<i>Хамидова Зарифа Урол қизи</i> ДАВЛАТ СЕКТОРИДА ИЧКИ АУДИТ ВА ДАВЛАТ МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТ ТАДБИРЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ	279-291
<i>Toshaliyeva Saodat Toxirovna</i> KICHIK TADBIRKORLIK TUSHUNCHASI VA UNING IJTIMOIIY-IQTISODIY MONIYATI	292-296
<i>Худойназаров Фахритдин Хаитович</i> ИБН ХАЛДУННИНГ ИҚТИСОДИЁТГА ТАВСИЯЛАРИ	297-304
<i>Nurullayev Hoshimjon Hamidovich</i> GASTRANOMIYANING TURIZM RIVOJLANISHIDAGI ANAMIYATI	305-313
<i>Кадырова Шарофат Амоновна</i> ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ СФЕРЫ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	314-323
<i>Бегматова Зиёда Захиджановна</i> ДАВЛАТ ИНТЕРАКТИВ ХИЗМАТЛАРИ ТИЗИМИ АСОСИДА КАДРЛАР БАНДЛИГИНИ ВА УЛАРГА ТАЛАБНИ БАҲОЛАШ	324-332
<i>Shafkarov Bakhrom Khudoyberdievich</i> TERRITORIAL FEATURES AND THEIR EFFECTIVE USE IN THE CULTIVATION OF VITICULTURE PRODUCTS	333-340
<i>Masharipova Fazilat Axmedovna</i> OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA RAQAMLI IQTISODIYOTNING ANAMIYATI	341-348
<i>Мусинов Дилшод Султанович</i> ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИНГИ ИЖТИМОИЙ ВА ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИ ИҚТИСОДИЙ ЎСИШ ОМИЛИ СИФАТИДА	349-359
<i>Шакирова Юлдуз Сайдалиевна</i> ВОПРОСЫ РАЗРАБОТКИ ДОРОЖНОЙ КАРТЫ АКТИВИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ	360-368
<i>Абдивоҳидов Мамуржон Авазхон ўғли</i> РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИНГ МАЗМУНИ, ТАВСИФИ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ	369-380
<i>To'xtasinova Muxayyo Mirzasultonovna</i> DAVLATNING INNOVATSION TIZIMINI SHAKLLANTIRISH MASALASIGA	381-388
<i>Қурбанова Раҳима Джамшедовна, Мирзаева Ширин Нодировна</i> РОЛЬ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В СТИМУЛИРОВАНИИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ	389-403
<i>Набиева Нилуфар Муратовна</i> ОСОБЕННОСТИ КОМПЛЕКСА МАРКЕТИНГОВОГО ПРОДВИЖЕНИЯ КОМПАНИИ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ	404-416

<i>Safarov Radjabboy Eshmuxammadovich</i> KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISHDA INDIVIDUAL DAROMADGA SOLIQLAR MEKANIZMIDAN SAMARALI FOYDALANISH MASALALARI	417-428
<i>Sharipova Zulayho</i> SANOAT TARMOQLARI KLASSTERLARINI RIVOJLANTIRISH VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI	429-434
<i>Шарипов Акбар Илхамович</i> ЧАКАНА САВДО КОРХОНАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА РАҚАМЛИ МАРКЕТИНГНИ РОЛИ	435-440
<i>Хаджаев Хабибулла Сагдуллаевич</i> ОБЪЕКТИВНАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ АНТИМОНОПОЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ	441-447
<i>Хамзайева Дилфуза Самаровна</i> SURXANDARYO VILOYATIDA TURISTIK MAHSULOTLARNI BAHOLASH VA SAMARALI RIVOJLATIRISH IMKONIYATLARI	448-452
<i>Усманова Насиба Акбаржоновна</i> ПУТИ РАЗВИТИЯ МЕНЕДЖМЕНТА В СФЕРЕ УСЛУГ	453-459
<i>Исхакова Сарвар Аюбовна</i> ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЗАНЯТОСТЬ И КВАЛИФИКАЦИЮ ПЕРСОНАЛА В СФЕРЕ БЫТОВОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ	460-467
<i>Ollanazarov Bekmurod Davlatmurotovich</i> INNOVATSION TADBIRKORLIKNI MOLIYALASHTIRISHDA MUQOBIL MOLIYALASHTIRISH VOSITALARIDAN FOYDALANISH VA UNI TURISTIK XIZMATLAR SOHASIDA QO'LLASH IMKONIYATLARI	468-479
<i>To'uchiyeva Nodira G'ulom qizi</i> OLIY TA'LIMNI BOSHQARISHDAGI INNOVATSIYALAR. CHAT GPT YOHUD SUN'IY INTELLEKT	480-485
<i>Абдурахимова Саида Аҳмаджановна, Адилова Гўзал Абзаловна</i> ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА КИЧИК БИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИ ТАРКИБИЙ ҚИСМЛАРИНИНГ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ ТАҲЛИЛИ	486-494
<i>Maxsudov Sherzod Solijonovich</i> TO'QIMACHILIK SANOATI KORXONALARIDA INVESTITSION MUHIT JOZIBADORLIGINI BOSHQARISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI	495-500
<i>Tadjibekova Dilnoza Bakhtiyarovna</i> ENHANCING FINANCIAL RESOURCE FORMATION IN BUSINESSES	501-506
<i>Radjabova Malika Ziyodullayevna</i> AHOLI BANDLIGINI TA'MINLASH ISTIQBOLLARI XUSUSIDA	507-512

09.00.00 - ФАЛСАФА ФАНЛАРИ

<i>Asraqulova Adiba Nabiyevna</i> ZAMONAVIY DAVRDA IQTISODGA FALSAFIY QARASHLAR	513-520
<i>Жўраев Аҳмад Муҳаммадиевич</i> ТИНЧЛИКПАРВАРЛИК ҲОЯЛАРИНИНГ ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИДАГИ АҲАМИЯТИ	521-530
<i>Гуламова Мавжуда Ташпулатовна</i> АХМАД ЗИЁУДДИН АЛ-КУМУШХОНаВИЙ АСАРЛАРИДА КОМИЛ ИНСОН ҲОЯЛАРИНИНГ ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛИ	531-538
<i>Abduxolikova Nasiba Alijonovna</i> YOSHLARNING ONLAYN TA'LIM JARAYONIGA TA'SIR ETUVCHI IJOBiy SALBIY OMILLAR	539-544
<i>Yazdonov Zikirillo Shukurilloevich</i> QALANDARIYLIK VA UNING INSON, JAMIYAT TIZIMIDAGI O'RNI	545-552
<i>Sharipova Barno Salimovna</i> BIOETIK MADANIYATNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA UNING ZAMONAVIY IMIJI	553-558
<i>Xalikulova Umida Rustamovna</i> AXBOROT MUHITINING OLIY TA'LIMGA TA'SIRI: KONSTRUKTIV VA DESTRUKTIV OMILLAR	559-564
<i>Abbasova Maftuna Subxonovna, Temirova Xurshida</i> OILA VA NIKOH MA'NAVIYATI, OILANI MUSTAHKAMLASH OMILLARI	565-571
<i>Tog'ayev Nodirjon Ergashevich</i> AJDODLARIMIZ BOY ILMIY MEROSINING O'ZBEKISTONDA MA'RIFATLI JAMIYAT QURISH HAMDA YOSHLAR TARBIVASIDA TUTGAN O'RNI	572-576
<i>Kipchoqov Xomidjon Gulomovich</i> JAVOBGARLIK PRINSIPINI SHAKLLANTIRISH AXLOQSHUNOSLIKNING ASOSIY MASALASI SIFATIDA	577-581
<i>Raximova Rayxon Abdurasulovna</i> ZAMONAVIY OILADA MA'NAVIY-AXLOQIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISH: MUAMMONING NAZARIY VA USLUBIY TAHLILI	582-586
<i>Агзамова Нилюфар Шухратовна</i> “АДАБ АЛЬ-ТАБИБ” КАК ИСТОЧНИК НАЦИОНАЛЬНОЙ БИОЭТИКИ	587-591
<i>Axmadiyev Nuriddin Muxutdinovich</i> INTELLEKTUAL MADANIYAT YOSHLARNING INNOVATSION FAOLLIGINI OSHIRISHNING MUHIM MEZONI SIFATIDA	592-596
<i>Nabiyev Mansur Jamxur o'g'li</i> DEMOKRATIK JAMIYAT TARAQQIYOTIDA IJTIMOY G'OYALAR EVOLYUTSIYASI VA MODERNIZATSIYASI	597-603

<i>Kenjayeva Dilrabo Romanovna, Xaydarova Larisa Sunnatovna</i> GLOBALLASHUV SHAROITIDA MILLIY MADANIYAT SOHASIDAGI O'ZGARISHLARNING O'ZIGA XOS JIHATLARI	604-609
<i>Abduraximova Tursunoy Abduvoxid qizi</i> O'ZBEKISTONDA OLIY TA'LIM TRANSFORMATSIYASINING FALSAFIY MOHIYATI	610-615
<i>Tagayev Ganisher Xasanovich</i> YOSHLAR ETNOESTETIK DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISHDA BADIY-ESTETIK OMILLARNING O'RNI	616-625
<i>Шоназаров Жамшид Шуҳратович</i> БЕҲБУДИЙ ВА УНИНГ ДАВЛАТЧИЛИК ҲОЯСИ	626-630
<i>Ҳамраев Сирож Абруевич</i> ЖАМИЯТ ЯНГИЛАНИШИ ВА ТАДБИРКОР МАЪНАВИЯТИ	631-637
<i>Nabiyev Bekzod Muxammadumarovich</i> MAFKURAVIY ISHLARNI TASHKIL ETISHDA ZAMONAVIY TARG'IBOT TEXNOLOGIYALARI: O'ZBEKISTON VA XORIY TAJRIBASI	638-642
<i>Hashimova Gulsina Ismoyilovna</i> HARBIY IJTIMOYIY ISH VA HARBIY MADANIYATNING HARBIY XIZMATCHILAR FAROVONLIGINI TA'MINLASHDAGI ROLI	643-648
<i>Karimova Gulnoza Yigitaliyevna</i> AXLOQIY MADANIYAT TUSHUNCHASINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOYIY ZARURIYATI	649-655
<i>Sharipova Kamola Usmonjonovna</i> YANGI O'ZBEKISTONDA GENDER TENGLIKNI TA'MINLASH BO'YICHA ILG'OR XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASINI MILLIY STRATEGIYAGA TRANSFORMASIYALASH ISTIQBOLLARI	656-661

09.00.00- Фалсафа фанлари

Yazdonov Zikirillo Shukurilloevich
falsafa fanlari bo'yicha (PhD) falsafa doktori
Samarqand, O'zbekiston

QALANDARIYLIK VA UNING INSON, JAMIYAT TIZIMIDAGI O'RNI

Annotasiya. Ushbu maqola Markaziy Movarounnahr va Xuroson o'lkalarida vujudga kelgan qalandariylik masalalari shuningdek, qalandariylik tariqati tarixini o'rganish, uning o'ziga xos xususiyatlari, amaliyotlari diniy-falsafiy qarashlarga ta'siri tahlil etilgan. Ularning diniy-falsafiy dunyoqarash fan, madaniyat rivoji uchun imkoniyatlarni kengaytirish bilan birga ularning yutuqlaridan foydalanish yo'llari ochib berilgan.

Tayanch so'zlar: So'fiyona, riyo, tanbeh, ruhiy-ma'naviy, tasavvuf, malomatiylik, qalandarnoma, faqr, qanoat.

Yazdonov Zikirillo Shukurilloevich
Associate Professor of SamDU Urgut branch,
PhD in Philosophy

KALANDARIANISM AND ITS PLACE IN THE SYSTEM OF HUMAN AND SOCIETY

Abstract. This article analyzes the issues of Qalandarianism that arose in the Central Movarounnahr and Khorasan regions, as well as the study of the history of the Qalandarian sect, its specific characteristics, and the impact of its practices on religious and philosophical views. Their religio-philosophical outlook has been revealed, along with the expansion of opportunities for the development of science and culture, as well as the ways of using their achievements.

Kalit so'zlar: Sufism, hypocrisy, rebuke, spiritual-spiritual, Sufism, recrimination, calamity, poverty, contentment.

Яздонов Зикирилло Шукурллоевич
Доцент Ургутского филиала СамДУ,
доктор философии (PhD) по философским наукам

КАЛАНДАРИАНСТВО И ЕГО МЕСТО В СИСТЕМЕ ЧЕЛОВЕКА И ОБЩЕСТВА

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы каландаризма, возникшие в регионах Центрального Моваруннахра и Хорасана, а также изучается история каландарианской секты, ее специфические особенности и влияние ее практик на религиозно-философские воззрения. Раскрыто их религиозно-философское мировоззрение, а также расширение возможностей развития науки и культуры, а также способов использования их достижений.

Ключевые слова: Суфизм, лицемерие, упрек, духовно-духовное, Суфизм, взаимные обвинения, бедствие, бедность, довольство.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I12.1Y2023N73>

Soʻfiyona tariqat yoʻnalishlaridan boʻlgan qalandariylik “riyo” va “nafs”, “ujb” ga qarshi gʻoyaviy kurash vositasi boʻlishi bilan birga oʻzida mumtoz tasavvuf anʼanalarini mujassam etgani bilan ham boshqa baʼzi tariqatlardan ajralib turadi. Bu tariqat vakillari tashqi qiyofalari, xatti-harakatlari, maxsus kiyimlari bilan kishilar orasida ajralib turgan. Ammo, ularning tashqaridan xalq bilan ichkaridan Haq bilan birga boʻlish ishtiyoqi ijtimoiy munosabatlarida muhim oʻrin tutgan. Shu bilan birga qalandariylik insonning ruhiy-maʼnaviy olamini tarbiyalovchi vositalardan biri sifatida ham eʼtirof etilayotganining sababi axloqiy kamolot, insoniy birdamlik, qanoat va maʼnaviy taraqqiyot namunasi oʻlaroq qaralgan. Oziga qanoat qilish, yoʻgʻiga sabr qilish fazilatlarini tarbiyalagan.

Dunyoning nufuzli ilmiy-tadqiqot markazlarida aynan tasavvuf bilan aloqadorlik kasb etgan izlanishlarda va oliy taʼlim dargohlarida qalandariylikning ijtimoiy, tarixiy va soʻfiyona mohiyatini anglash borasidagi koʻplab fundamental tadqiqotlar amalga oshirilayotgani ushbu yoʻnalishdagi tadqiqotlarning ilmiy ahamiyati yuqori ekanligidan dalolat beradi. Markaziy Osiyoda qalandariylikning tariqat sifatida vujudga kelishi, gʻoyalari, oʻlka hududlarda keng tarqalishi, rivojlanish sabablari, yoʻnalishlari, taraqqiyot va tanazzul bosqichlari boʻyicha Sharq va Gʻarb olimlari koʻplab ilmiy izlanishlar olib borganliklari ushbu tariqatlarga boʻlgan qiziqishlar davom etayotganini koʻrsatadi. Biroq hozirda qalandariylik tariqatining mintaqaviy xususiyatlari, falsafiy-irfoniy jihatlari va amaliy jihatlari bilan bogʻliq masalalarni notoʻgʻri talqin qilish holatlari ham uchrab turadi. Mazkur yoʻnalishda izlanishlar olib borayotgan tadqiqotchilar ham oʻz tadqiqotlarida buni taʼkidlaydilar. Shu nuqtai nazardan qalandariylikning asl mohiyatini haqqoniylik hamda ilmiy xolislik tamoyillariga tayangan holda oʻrganish ushbu yoʻnalishdagi tadqiqotlar samarasini yanada boyitishiga va xolisona qarashlarning tizimli shakllanishiga xizmat qilishi mumkin. Soʻnggi yillarda Markaziy Osiyo tariqatlarining tarqalishi va ilmiy-maʼrifiy merosini oʻrganish bilan bogʻliq ilmiy izlanishlarga katta imkoniyatlar yaratilmoqda. Jumladan, Mir Arab oliy madrasasi huzurida Bahouddin Naqshband tasavvuf ilmiy maktabining tashkil etilishi, Yetti pir tarixini oʻrganishga boʻlgan eʼtiborni fikrimizning amaliy tasdigʻi sifatida koʻrish mumkin. Tasavvufga oid manbalarda qalandariylik tariqati vakillari ruhiy kamolotga erishgan sofdil kishilar sifatida eʼtirof qilingan. Oʻzbekistonda qalandariylik tariqatining tasavvuf tarixi va adabiyotida talqin etilishi bilan bogʻliq koʻplab ilmiy izlanishlar amalga oshirilmoqda. “Qalandarnoma” turkumida yozilgan kitoblardan ayrimlari tarjima qilinganiga qaramay, Markaziy Osiyo qalandariylarining yoʻnalishlari, zikr uslublari, jahongashtalik prinsiplari, maskanlari, yetakchi pirlari, boshqa oʻlka va hududlardagi tariqat vakillaridan farqli jihatlari zohiriy va botiniy amallari, insonlar oʻrtasidagi munosabatlari, Alloh va yaratilganlarga doir masalalarni qiyosiy tahlil etish zarurati mavjud.

IX-XI asrda malomatiylik harakati negizida vujudga kelgan qalandariylik shariat normalari doirasida faoliyat olib borganligi, shu bilan birga ularning undagi tartib-qoidalarning sirliligi va murakkabligi bois ommalashmay qolgani, buning natijasida qalandariylikning asl mohiyati “malomat”, “ixlos”, “faqr” maqomlaridagina saqlanib qolgani ularning keyingi tariqatlarga gʻoyaviy taʼsirini ochib berishda ham muhim ahamiyatga molik. Markaziy Osiyo oʻlkalarida qalandariylikning yuzaga kelishiga asosiy omil sifatida shariat va tasavvuf vakillari orasida tarqalib borayotgan “riyo” ga yoʻl bermaslik va nafsni isloh qilishga qaratilganligi hamda ushbu illatlarning oldini olishda “sidq” va “ixlos” gʻoyalariga tayanishning

umumtasavvufiy yo'llari tahlili uning ruhiy-ma'naviy tarbiyadagi ahamiyatli jihatlari, bugungi kundagi soxta tariqatchilik, soxta pirlar, har qanday sirli jamoalar harakatlarini ma'rifat bilan qaytarishda xizmat qiladi.

Umuman, o'rta asrlarda qalandariylik haqidagi tanqidiy qarashlarning negizida Eron tariqatlariga xos bo'lgan "vahdat al-vujud", "hulul", "tanosux" g'oyalarning kirib qolishi sabab bo'lgani ularning hanafiylik asoslariga nomutanosib ekanligi, so'fiyona qarashlarning Movarounnahrdagi o'rta yo'l qoidalariga mos jihatlari tariqat tajribalarida singib borganligi tariqatning tarbiyaviy irfoniy takomillashib borishga hissa bo'lib qo'shilgan. Tadqiqotchi N.To'ychievaning fikriga ko'ra, XIX asr oxiri va XX asrlarga kelib Turkistonning iqtisodiy-ijtimoiy tanazzuli natijasida oddiy aholining qalandarxonalardan boshpana va yegulikni beg'araz topish imkoniyati mavjudligi sababli qalandarlar safi ko'payib, 100 dan ortiq qalandarxonlar faoliyati rivojlangan. Qalandariylik tariqati vakillarining Erondan Markaziy Osiyoga kirib kelishi, ularning o'ziga xos jihatlari mintaqada shakllangan "qalandarxonalar" faoliyatining rivoj topishi, badiiy adabiyotda qalandar va darvesh kabi atamalar nafsi jilovlagan, ruhiy kamolotga erishgan kishilarga nisbatan qo'llanishi, XIX asr oxiri va XX asrning birinchi choragida qalandariylik faoliyati avj olib, qalandarlikka xos jamoalar shakllanishi, mintaqa ijtimoiy-diniy hayotida qalandarlarning o'rni ajralib turgan. Ularning jamiyat va inson hayotiga ko'rsatgan ta'siri aynan inson nafsiga qutqu soluvchi illatlarga qarshi ekanligi bilan ham uning tarbiyasida muhim o'rin tutadi.

Qalandariylik tariqati tarixini o'rganish, uning o'ziga xos xususiyatlari, amaliyotlarini bilishdan avval bu atamaning kelib chiqishiga e'tibor qaratish kerak. "Qalandar" atamasi ijtimoiy va ma'naviy hayotimizdan chuqur joy olgan va o'z davrida hamda keyingi zamonlarda ham badiiy adabiyotimiz san'atimizda muhim o'rin tutgan. Aytish mumkinki, madaniyatimiz tarixida ushbu harakatlar o'z mavqeiga ega bo'lganligi uning ildizlarini yanada chuqurroq o'rganishni taqozo etadi. Chunki, olam va odam, jamiyat va inson munosabatlarini o'rganishning turli rakurslari ushbu jihatlarni ham hisobga olishni nazarda tutadi. Tasavvuf, so'fiylik amaliyotlari, shayxlarning hayot tarzi oriflarning irfoniy bilimlari Haq va haqiqatni anglashda o'ziga xos falsafiy-irfoniy mushohadani talab qiladi. Bu tariqatlar tarixini ularning g'oyalari, tamoyillarini yashash tarzlarini ham o'rganishga undaydi. Turli davrlarda qalandar atamasiga turlicha ta'riflar, tushuntirishlar, izoh va sharhlar berilgan. Qalandariylik atamasi tarixiy, ilmiy va adabiy ahamiyatga ega hisoblanadi. XI asrdan keyingi davrlarda "qalandar" atamasini olimlar etimologiyasi xususida hozirgacha bir to'xtamga kelmaganlar. Ularning qalandarlarning dastlabki ko'rinishlari va tariqatning paydo bo'lish jarayoniga doir qarashlari nisbiy sanaladi. Hatto "qalandar" so'zining ildizi va qaysi tildan kelib chiqqani ham aniqlanmagan. Mazkur atamaning kelib chiqishi borasida ba'zi taxmin va qarashlar mavjud: 1. Qalandar – forschada "kattaroq", "yirikroq", "og'ir yuk ko'targan beso'naqay odam", "darvoza orqasidan tirab qo'yiladigan, tekislanmagan, qalin yog'och to'nka" ma'nolarini bildiradi [1,233]. 2. Qalandar – grekcha "taqdirlamoq", "taklif qilmoq" ma'nolarida qo'llaniladi [2,129]. 3. Qalandar – so'zi "qalan" va "andar" so'zlarining birikishidan hosil bo'lgan. Ma'nosi: "og'ir yuk tashigan", "og'ir yuk ostida qolgan" yoki arabcha "aqall" va forscha "andar" so'zlaridan tarkib topib, ahamiyatsiz bir ahvolda" degan ma'nolarni anglatadi. Bu atama majzubi solikin, sulukdan so'ngra jazbaga yetishgan bir soliki majzubning laqabiga nisbat berilgan [3,351] degan qarashlar ham mavjud; 4. Qalandar so'zi "ko" va "langar" so'zlaridan yasalgan bo'lib, "ko"so'z yasovchi qo'shimcha bo'lib, tegishlilikni anglatgan, "langar" esa jamoaviy istiqomat manzilidir.

Ya'ni, langarxonada yashovchi shaxs [4,60] sifatida ham keltirilgan. 5. Qalandar – sanskritchada “qonundan tashqari”, “qonunni buzuvchi” ma'nolarini anglatgan. Qalandar so'zi rindlar, gadolar va darveshlarning bir guruhini nomi bo'lgan degan taxmin ham mavjud. Tariqat asosiga xos qoidabuzarlik odati qadimda ham aksar guruhlarda mavjud bo'lgan bo'lgani yuqoridagi fikrimizning dalilidir. Ularni ba'zi manbalarda “rind”lar deb atalishining sababi ham shunda deb qaraladi. “Qalandar” va “darvesh” so'zlari adabiyotlarda ma'nodosh sifatida ishlatiladi. Ammo darvesh arabcha faqir so'ziga ko'proq mos tushadi. “Qalandar” atamasini ko'plab adiblar, jumladan, Abdulloh Ansoriy (vaf. 1089), Hakim Sanoiy (vaf. 1131), Fariduddin Attor (vaf. 1220) kabilarning ijodida qo'llanilgani kuzatilgan. Qalandarlik atamasi hududi va davriga ko'ra bir qancha so'zlar bilan sinonim tarzida ishlatilgan. Jumladan, Hindiston, Eron, Markaziy Osiyoda qalandar so'ziga ma'nodosh sifatida “darvesh” atamasi, Turkiyada esa, abdollar, ishqiyar, torlaklar qo'llanilgan. Yevropada bu atama yanada salbiy ma'noda ishlatilib kelingan. Xatibi Forsiyning “Qalandarnoma”sida keltirilishicha, Eronda qalandariylikka tariqat tusini bergan shaxs Jamoliddin Saviy (vaf.1221) o'zining shogirdi Muhammad Balxiyga “qalandariy” so'zining ramziy ma'nosini ochib bergan. Unga ko'ra, “qalandar” besh harfdan tashkil topgan bo'lib, har biri alohida ma'no kasb etadi. “Qof” – qanoatni anglatadi. Qanoat shunday narsaki, u ganju durlardan yaxshiroqdir. Qanoatli kishi tamadan yiroq bo'ladi. Qanoat siddiqlarning sifati, tamagirlik esa dilni siyoh qiladi. “Lom” – latiflik. Chunki, bu sifat Yaratganga xosdir. Alloh bandalariga nisbatan latif bo'lib, xulqlarning naqshi latiflikdir. “Nun” – harfi nadomat demakdir. Ya'ni, qilgan gunoh va ma'siyatlariga nadomat qilish, achinish. Inson qiyomatda isyonlariga nisbatan nadomat qiladi. Faqir esa tirikligida gunohlariga afsus va nadomat qilishi lozim. “Dol” – diyonatdan dalolat. Din ko'rsatmalariga amal qilish, diyonatli kishi oliy maqomda ekanini amalda ko'rsatib berish bu diyonat. Diyonat bu haqiqat. “Re” – riyozat. Qalandar bo'lishni ixtiyor etgan kishini oqibat riyozat tutadi. Bu oxirgi bosqich bo'lib, Muhammad payg'ambardan merosdir. Riyozat nafs va maylni so'ndiradi. Insonning nafi o'ziga dushman bo'lib, riyozat ruhni, qalbni poklaydi. Kimki kamolotga erishgan bo'lsa, bu riyozat sababidan. Shu tariqa Jamoliddin Saviy muridi Muhammad Balxiyga qalandarlik sifatlarini bayon qilgan. Markaziy Osiyoda “qalandar” va “qalandariy” atamasi ko'plab tarixiy, adabiy va tasavvufiy manbalarda kuzatiladi. Ular hamma vaqt ham bir xil ma'noda qo'llanilmagan. Masalan, adabiy manbalarda ramziy ma'noda taqvodor, zuhdga berilgan, mol-dunyodan ko'ngil uzgan sufiy kishilarga nisbatan “qalandar” so'zi ishlatilgan. Bu yerda tariqat vakili nazarda tutilmaydi. Ammo “qalandariy” deganda esa bevosita qalandariylik tariqati vakili tushuniladi. Tasavvufiy adabiyotlarda qalandariylik Markaziy Osiyo hududida keng tarqalgani va uning paydo bo'lish ildizlar shu hududga dahldor ekani ko'p marotaba ta'kidlanishiga qaramay, tasavvufga oid zamonaviy tadqiqotlarda qalandarlar haqida ma'lumot berilganda aksar o'rinlarda eronlik qalandarlar mazkur tariqatning vakillari sifatida keltirilgan. Ularning aksariyatida Eron va Turkiya (hozirgi) qalandarlar faoliyati keng yoritilib, ularga xos jihatlar ochib berilgan. Markaziy Osiyo qalandarlar faoliyati va ularning xususiyatlari ilgari surgan g'oyalari hali yetarlicha o'rganilmagan.

Rus olimi O.F.Akimushkin o'z maqolasida “Jomiy va Suhravardiyning ikkisi ham haqiqiy qalandarlar bilan ur-to'polonlarda ishtirok etish uchun qalandarlar libosini kiyib yuradiganlarni chalkashtirish kerak emasligini qayd etganlar” [5.277] deb yozadi. Bundan ko'rinadiki, qalandar qiyofasidagi devonasifat kishilar ham mazkur maslakni da'vo qilish orqali uni suiste'mol qilib kelganlar. Natijada atrofdagi kishilar nazdida ularga nisbatan tanqidiy

yondashuv kuchayib borgan. Ularni orasidagi farqlarni ajratish uchun manba va adabiyotlarni davriga ko'ra tasniflab o'rganish lozim bo'ladi. O'zbek adabiyotining yetuk namoyandasi Alisher Navoiy asarlarida qalandar atamasi ko'p bora tilga olingani e'tiborli jihat bo'lib, majzub qalandarlarni ham, o'ziga qalandar nomini qo'ygan shilqim gadolarni ham, ochko'z, fosiq va horis maslak sotarlarni ham ko'p ko'rgan va kuzatgan shoir sifatida o'zining "Mahbubul-qulub" kitobida ularni turlarga ajratgan. Navoiy o'z zamonasidagi qalandarlarni asl va soxta qalandarlar sifatida ikki toifaga tasniflaydi. Adashgan qalandarlar bilan haqiqiy qalandarlarini bir deb hisoblamaslikni ta'kidlaydi. Ularni farqlashga chaqirish mohiyatida haqiqiy ma'nodagi, e'tiqodi sof qalandarlar ham borligiga ishora qilgan. Navoiyning izdoshlaridan bo'lgan mutasavvif olim Husayn Voiz Koshifiy ham darveshlar (qalandar)ni maqtalgan sufiylar sifatida ko'radi. Ularni bir-biridan ajratmagan holda taqvoli kishilar deb e'tirof etgan. "Futuvvatnomai sultoniy" kitobining to'rtinchi "Xirqa va ahli faqir..." bobida xirqa turlari, aynan faqirlarga xos xirqalar, uni kiyishning shartlari, darveshlar haqidagi bobida esa ularning kiyinish uslubi, faqirlarning bosh kiyimlari, o'z zamonasidagi sufiylarning liboslari, kuloh va uning ustidan bog'lanadigan bog'ichlarning mohiyati, rangi haqida bayon qilgan. Shuningdek, qalandarlikka tegishli bo'lgan safar qilish va takyaxona odobi haqida ham to'xtalgan. Olimlarning fikriga ko'ra, "tasavvuf musulmon Sharqi mamlakatlari ijtimoiy va ma'naviy hayotiga chuqur kirib bordi; fan, madaniyat va adabiyot rivojiga katta ijobiy ta'sir ko'rsatdi. XI asrdan boshlab Sharqning deyarli barcha nufuzli shoir va yozuvchilari, mutafakkir va olimlari tasavvufdan oziqlanib, uning insonparvarlik va haqsevarlik g'oyalaridan ruhlanganlar" [6,4]. Tasavvuf Sharq diniy-falsafiy, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy tafakkuri tarixida murakkab hodisaga aylandi. Bu diniy-falsafiy dunyoqarash fan, madaniyat rivoji uchun imkoniyatlarni kengaytirish bilan birga ularning yutuqlaridan foydalanish yo'llarini ham boyitdi. Umuman, islom dini va tasavvuf falsafasi yangi axloqiy komillikka intiluvchi tarbiyani vujudga keltirishga harakat qildi. Hadislarda bayon etilgan islomiy tarbiyaning asosi iymon va solih amallardan iborat edi. Uning nazorati shariat va sunnaga asoslandi. Chunonchi, IX-X asrlarda xonaqohlarning paydo bo'lishi, tariqatlarning shakllanishi ko'zga tashlanadi. XI-XII asrlarda tasavvuf maktablari, silsilalari tarkib topdi. Bunda Misr, Bag'dod, Basra, Buxoro, Nishopur, Termiz, Balx shaharlari tasavvuf va tariqat markazlari sifatida muhim rol o'ynadi. Natijada Misr, Xuroson, Movarounnahr, Iroq va Turkiston maktablari shuhrat topdi. Movarounnahr diniy-irfoniy qarashlari rivojida Yusuf Hamadoniyning hissasi katta bo'ldi. U Movarounnahr va Xurosonda vujudga kelgan tasavvuf maktablarining asoschisi sifatida ham tilga olinadi. Yusuf Hamadoniy Buxoro va Marvda xonaqoh va madrasa qurdirib, ko'plab turkiy zamon va forsiyo'g'y shogirdlar tayyorlagan. Buxorodagi shogirdlari orasida Hasan Andoqiy, Abdullo Barqiy, Ahmad Yassaviy, va Abduxoliq G'ijduvoniy alohida ajralib turadi. Ular tasavvuf tariqatlarining keyingi davrlardagi rivojiga katta hissa qo'shganlar [7,103-104]. Shu bilan birga ijtimoiy-madaniy hayotni yuksaltirish, ma'naviy muhitni barqarorlashtirishda alohida xizmat ko'rsatganlar. XII asrda O'rta Osiyoda vujudga kelgan ilk tasavvufiy tariqat va uning asoschisi Ahmad Yassaviy dastlabki ta'limni Shahobiddin Isfijobiydan, so'ng ma'naviy ustoz Arslonbob ko'rsatmasi bilan Buxoroga borib Yusuf Hamadoniydan oladi [8,22]. Tasavvuf adabiyotining rivojlanishi ham shu davrga to'g'ri keladi. Ayniqsa, Najmiddin Kubro (1145-1221y.y.), Muhyiddin Ibn Arabiy (1165-1240y.y.), Yah'yo Suhrevardiy (1155-1191y.y.) singari mutafakkir shayxlar, Fariduddin Attor (vaf. 1220), Ahmad Yassaviy (vaf. 1166), Jaloliddin Rumiy (1207-1273y.y.) kabi ulug' so'fiy shoirlar tasavvuf ilmining doirasini kengaytirdilar, uni falsafa va hikmat bilan boyitdilar. Tasavvuf ham

ilmiy-nazariy jihatdan, ham amaliy harakatchilik nuqtai nazaridan o'zining yuksak cho'qqisiga ko'tarildi. E'tiborli jihati shundaki, Movarunonnahr va Xurosonda o'z ta'siriga ega bo'lgan yuqorida tilga olingan tariqatlar malomatiylik va qalandariylikning "riyo"ga, "kibr"ga qarshi g'oyalardan ta'sirlanganlar. Amaliyotlarida ham o'ziga xos ta'sir alomatlari ko'zga tashlanadi. Tasavvuf tarixiga nazar solinsa, IX–XI asrlarda tavhid asoslarini chuqurlashtirishga katta e'tibor berilib, tasavvufning fano va baqo kabi tushunchalari, Haqqa vosil bo'lish mayli shiddat bilan targ'ib qilingan bo'lsa, XIII asr o'rtalaridan boshlab, tafakkuriy-aqliy yo'nalish yetakchilik qila boshladi. Bu falsafiy oqim tasavvuf tarixida "vahdat-ul-vujud" nomi bilan shuhrat topdi. So'fiylar endi koinot tuzilishi, odamlarning xususiyatlari, olam va odam munosabatlari, komil inson g'oyalari xususida bosh qotiradigan bo'ldilar. Natijada Ibn Arabiy va Jaloliddin Rumiy kabi zotlarning asarlarida butun bir falsafiy tizim o'z ifodasini topdi. Ular ilohiy kashf-u karomat, ruhiy-psixologik holatlar, botiniy latifliklar bilan birga, real insoniy hayot haqida fikr va g'oyalarni ilgari surdilar. Tasavvuf Sharq fikriy taraqqiyotidagi ko'p asrlik tajribalarni qamrab olib, uni rivojlantirishga kirishdi. Din va falsafa, hikmat va vahdat, kalom va hadis ilmlarini birlashtirdi, ilohiy ilmlar bilan dunyoviy ilmlarni o'zaro bog'lashga harakat qildi. Natijada tasavvuf Sharq kishisining tafakkur tarzi va axloq normasi sifatida o'ziga xos hodisaga aylanib bordi. Shu bilan birga, tasavvuf yoki mavjud bo'lgan turli oqimlar orasida malomatiylik va qalandariylik ham o'ziga xos ahamiyat kasb etgan. Uning negizida inson zotini ulug'lash, uni boshqa tirik mavjudotlar ichida eng a'losi, deb bilish insonga xos bo'lgan xislatlarni, "insonparvarlik, bag'rikenglik, ezgulik, halollik, mehr-shafqat, o'zaro yordam, adolatparvarlik, komil insonni tarbiyalash, ilm-fan va kasb-hunarni egallash, mehnatsevarlik, sevgi-muhabbat, donolik, aqllilik, jasurlik, saxiylik, iffat, nafsni tiyish, tinchliksevarlik va qadriyatlarini tahlil qilish XIV-XV asr mutafakkirlarining ijtimoiy-falsafiy, axloqiy hamda badiiy qarashlarida o'z in'ikosini topdi" [9,10]. Tadqiqotlarda yuqorida keltirganimizdek, xonaqohlarda yo'lovchi darveshlarga, musofirlarga, yetim-yesirlarga, boshpana va yegulik berilar edi [10162]. Demak, xonaqohlar qatorida qalandarxonalar ham o'ziga xos ijtimoiy himoya tizimining vujudga kelishida o'ziga xos rol o'ynagan deyish mumkin. XVI asrda yashagan turk muallifi Vohidiyning qalamiga mansub Xojai Jahon Natijai Jon" nomli asarida qalandariylik va ularga xos urf-odatlar haqida qimmatli ma'lumotlar berilgan. U o'z kitobini 929/1522 yillarda hajga qilgan safari chog'ida ta'lif etgan. Vohidiy qalandariylarning to'g'ri yo'ldan adashib ketganliklarini, aslida esa e'tiqodiy nuqtai nazardan sof va diyonatda to'g'ri yo'lda bo'lganliklarini qayd etgan. Xojai Jahon kitobda tariqat vakillariga tarbiyaviy ko'rsatmalar berish orqali o'g'liga pand-nasihati qilgan. Xojai Jahon qalandariylarning haydariylik yo'nalishi vakillari bilan qilgan suhbat jarayonida ularga quyidagicha nasihat qiladi: "Sizlar nomahramdan tiyilish va shaytonning haromga chaqiriqlaridan saqlanish uchun qo'lingiz va oyog'ingizga temir xalqa taqasizlar. Shu temir zanjir sizni sirotal mustaqimga eltib, tariqatda sobitqadam qiladi deb ishonasizlar. Abdurahmon Sulamiy, Ibn Arabiy va Suhravardiy kabi olimlar malomatiylar va ularning jamoalarini mo'tabar kishilar deb e'tirof etganlar. Mazkur olimlar yashagan davrda malomatiylik va ularning jamoalari (jumladan, qalandariylar) e'tiborli kishilar sifatida nom chiqargan va ularning faoliyati ijobiy baholangan. Ikkinchi davr malomatiylik va qalandarlik o'rtasida tafovut vujudga kela boshlagan XII-XVII asrlardir. Mazkur davrda ijod qilgan mutasavvif va shoirlarning asarlariga murojaat qilinganda bevosita qalandarlarni turlarga ajratish hollari kuzatilgan. Jumladan, soxta va asl qalandarlar degan tushunchalarga tayangan holda tasniflangan. Bu vaqtga kelib malomatiylar va qalandarlarning el orasidagi obro'laridan

foydalangan ayrim kimsalarning ularga taqlidi yoki ularning qiyofasidan foydalanishi natijasida qalandalarga nisbatan tanqidiy munosabat shakllana bordi. Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy va Husayn Voiz Koshifiyning qarashlari shular jumlasidan. XVIII-XIX asrlarga oid bo'lib, bu vaqtda asl qalandarlar soni keskin kamayib, soxta qalandarlar deyarli e'tiqod va amaliyot jihatidan yo'ldan adashgan davr bo'ldi. Markaziy Osiyodagi siyosiy va madaniy inqiroz qalandarlar faoliyatini ham cheklab o'tmadi. Ularning g'oyalari mohiyatiga putur yetib jamiyatning qoloq, omi bir qatlamiga aylanib qoldilar. Xudoyorxon tomonidan qalandarlar yer solig'i hisoblangan "tanabba"dan ozod etildilar. Toshkentlik qalandalarning to'rasi hisoblangan Abdurahim qalandarning muridlari hamda unga tegishli yer va mulklardan soliq olinmagan. Nochorlar qatlami ham qalandarxonalardan boshpana topishi, tilanchilik qilishi oqibatida ularning orasida farq sezilmay qoldi. Xonliklar xonadoni hamda vaqf tomonidan ajratilgan moddiy yordamdan foydalanish ilinji tasavvufdan bexabar ko'plab kishilarning qalandarxonalarda jon saqlashiga imkon bergan. Ularning soni ham shu sababli keskin oshib borgan. Afsuski, bugungi kundagi ko'plab adabiy va tarixiy manbalarda ularning aynan uchinchi davrga xos turlariga katta ahamiyat qaratiladi. Qalandar deganda aynan shu davrga xos kishilar tasavvur qilinadi. Ammo tarixda haqiqiy qalandarlar ham yashagani va jamiyatning e'tiborli kishilari bo'lganlarini inkor qilib bo'lmaydi. Ularning maxsus xatti-harakatlari, yamoq kiyimlari faqrlik belgisi sifatida hamda qalandalarga xos alomat sifatida qabul qilingan.

Qalandalarning talabchanligi haqiqat uchun kurashish edi, riyozati esa xonaqoh va ko'cha-ko'ylarda qalandarona qo'shiqlar vositasida o'z ifodasini topgan. Qo'shiqlar mazmuni asosan diniy tasavvufiy bo'lgan va bu ish tasavvuf g'oyalarining targ'ib-tashviqi uchun ishlab chiqilgan, qalandarlar ma'lum g'oyalarga moslashtirilgan bir tadbirga aylangan edi. Darvesh va qalandarning xalq orasidagi faoliyati oddiy tilanchiliklardan farq qilib, ular she'r va qasidalar o'qish vositalari tufayli tasavvuf ta'limotining yoyilishiga va uni manzur etishga yordam berardilar so'fiylik tariqatini ommalashtirardilar, aholini tariqatga jalb etardilar.

Xulosa. Xulosa qilib aytish mumkinki, Markaziy Osiyoda faoliyat olib borgan tariqatlar o'z davrida tadrijiylik bosqichlarini bosib o'tgan. Hatto amaliy jihatdan bir-birini to'ldirish holatlari ham kuzatilgan. Davriy jihatdan vazifasini o'tagan tariqat boshqa tariqatga o'z o'rnini bo'shatib bergan. Ayrimlari esa, boshqasiga qo'shilib ketgan. Qalandariylar Markaziy Osiyoda dastlab paydo bo'lish jarayonida o'z g'oyalarini xalqdan pinhon tutganlari bois ularni tushunish qiyin bo'lgan. Ular uchun xalqning hurmati va e'tibori illat hisoblangan. Ular ko'proq malomat topishga intilganlar buni Alloh bilan yakka qolish usullaridan biri, deb bilganlar. Xolislik tamoyiliga putur yetkazmasligi uchun solih amallarini yashirib kelganlar. Oqibatda qalandarlik hayot tarzini dastur qilib olgan darveshlar, adabiyotda qo'llaniladigan majoziy obrazga qahramon qalandarlar va sof e'tiqodga ega mumtoz qalandarlar haqidagi ma'lumotlar bir-biriga qo'shilib ketgan. Natijada qalandariylik muammolari yuzaga kelgan. Qalandariylik jamiyatning turli qatlamlarida, jumladan, shariat va tasavvuf vakillari orasida avj olgan riyo, hashamatga berilish kabi illatlardan norozilikning ifodasi sifatida paydo bo'lgan.

Адабиётлар / Литература / References

1. Sadettin Kocatürk, "Kalenderiyye Tarikatı ve Hatîbi Fârisî'nin Kalendernâmesi", İran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan, – İstanbul 1971, – S. 223.
2. Ислам: энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991. – С. 129.

3. Turk ansiklopedisi. Maarif Basimevi. Ankara. 1974. – Cilt.21. – S. 351
4. Тримингэм Дж.С. Суфийские ордены в исламе. – М.: Наука, 1989. – С. 277.
5. Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихидан лавҳалар. Академик Хайруллаев М.М. таҳрири остида.-Тошкент: 1995 -Б. 103-104.
6. Фахруддин Али Сафий. Рашоҳот айну-л-ҳаёт. Худойберган Бекмуҳаммад таржимаси.- Тошкент: Абу Али Ибн Сино, 2004-Б.22.
7. Қодиров М. Марказий Осиё, Яқин ва Ўрта Шарқнинг фалсафий тафаккури.-Тошкент: Тош ДШИ, 2010-Б.162.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 12/1 (3) – 2023

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари” электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).